

МОТИВ ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ У ЧАРІВНИХ КАЗКАХ КИТАЮ ТА УКРАЇНИ

У статті досліджено елементи жертвоприношень у чарівних казках Китаю та України.

Ключові слова: чарівні казки, Китай, Україна, жертвоприношення.

В статье исследуются элементы жертвоприношений в волшебных сказках Китая и Украины.

Ключевые слова: волшебные сказки, Китай, Украина, жертвоприношения.

Elements of sacrificial offerings in Chinese and Ukrainian fairy-tales are studied.

Key words: fairy-tales, China, Ukraine, sacrificial offerings.

Щодня людина чимось жертвує: часом, грошима чи благами. Ми звикли щось віддавати, чекаючи на аналогічні дії з боку іншої людини. Психологи називають це явище принципом «соціального обміну» [1: 34]. Ми не замислюємося над коренями цієї звички, які сягають сивої глибини, і продовжуємо передавати її наступним поколінням.

Мета статті: довести наявність елементів жертвоприношення у чарівних казках Китаю та України, виявити подібне та відмінне у епізодах-жертвоприношеннях.

До питання жертвоприношень зверталися багато вчених: Е.Дюргейм, М.Мосс, М.Вербер, Д.Фрезер, О.Івік, М.Еліаде, Б.Рибаків, О.Тихонова та інші. Питання жертвоприношень у казках розглядав лише В.Пропп, він не досліджував їх детально, лише зазначав, що ця тема потребує окремого, детального дослідження.

«Велика радянська енциклопедія» [2: 24] дає наступне визначення терміну «жертва»: значна частина релігійного культу полягає у підношенні дарів різноманітним духам, богам, святим і т.п. Ритуал жертвоприношення тісно пов'язаний з ритуалом дарування – ранньою формою обміну – подарунками - живим людям, підношенням - предкам, стихіям вогню, землі і води. М.Мосс у своїй праці «Очерк о природе и функции жертвоприношения» [3: 102] писав що це одночасно і угода, і обов'язок. Тут змішуються безкорисливість і вигода. Саме тому воно части приймає форму угоди, не існує такого жертвоприношення, яке б не мало угоди в основі. Обидві сторони обмінюються послугами, кожна бачить в цьому користь для себе. Отже, перше, чим керується людина, приносячи жертву – це отримання певної вигоди для себе. М.Вербер [4: 34] зазначав, що під час жертвоприношення потрібно встановити «communio» - спільну трапезу, яка поєднує братським зв'язком того, хто приносить жертву, і бога. В цьому вир «должно установить, совместную трапезу, скрепляющую братскими узами жертвователя с богом. В цьому виражається давніше уявлення про те, що розірвавши і з'ївши сильну (пізніше священну) тварину, можна здобути її силу. А. Юбер і М. Мосс [3: 100] писали, що ця процедура полягає у встановленні зв'язку між світом духів і людей за допомогою жертви, тобто, предмету, який знищують під час церемонії.

Отже, жертвоприношення має, як мінімум, дві функції, хоча О.Н. Тихонова у своїй роботі «Возникновение и функции жертвоприношения: его следы в современных социально-политических актах» [5] говорить про існування тринадцяти видів жертвоприношень, залежно від мети. Відповідно до типу жертви, жертвоприношення поділяються на криваві і безкровні. До кривавих відносять жертвоприношення тварин чи людей, до безкровних – людські нігті та волосся, овочі, фрукти, у розвиненіших суспільствах – тканини чи гончарні вироби [6]. Фундаментальне значення обрядів жертвоприношення полягає у досягненні необхідного зв'язку зі священною силою, задля зміцнення людини і її світу у священному порядку. Обряд жертвоприношення має три елементи - того, хто жертвує; служителя культу (посередник при контакті з божеством); те, з чого складається жертва. Важливими є час та місце проведення обряду, спосіб жертвоприношення, причина або мета ритуалу.

В «Исторических корнях волшебной сказки» [7: 23] В. Пропп зазначає, що: казка – не хроніка, проте вона зберегла сліди багатьох обрядів і звичаїв. Дійсно, в казках ми часто зустрічаємо епізоди, коли герой спалює або віддає якусь річ, іноді згорає сам, відрубуює собі палець чи руку. Виникає питання – чи можна трактувати такі епізоди, як «уламки» обряду жертвоприношення?

В українській народній казці «Шовкова держава» [8: 156] йдеться про царевича, який вирушає до шовкової держави за наказом батька. Дорогою він проходить через гору, в якій сидить бабище і тче військо. Царевич відрубуює їй голову, кидає у вогонь, баба воскресєє і каже: «...Я вже не так, що була. Після вогню я чиста душа». Вона виводить царевича з гори і дає йому золоті клинці, котрі допомагають йому у випробуваннях. Тут бачимо непряме жертвоприношення, за допомогою давнього ритуалу спалення. Відголоском цих ритуалів залишився звичай спалювати опудало, зокрема, на свято Масляної. Д. Фрезер, встановлюючи у «Золотій гілці» [9] зв'язок між святами, на яких спалювали опудала, і спаленням живих людей, писав: «Первобытные люди вовсе не принимали в соображение человеческое страдание...». Тож, справді, парубок міг принести бабу у жертву, щоб боги посприяли його походу у шовкову державу.

Жертвоприношення-спалювання знаходимо у казці «Ох!», коли батько домовляється з Охом і той забирає його ледачого сина у потойбічний світ. Там хлопець тричі згорів і відродився, після чого «...з ледачого парубка став такий моторний та гарний козак, що ні задумати, ні згадати...».

У казці «Про вівчаря, який мав дев'яносто дев'ять овець і трьох золоторунних баранів» вівчар ріже свою улюблену худобу і віддає «чоловічищу», на чиєму полі він її випасав. Він робить це для того, щоб велетень «...не розчавив його, як муху». Чоловік вибачається перед «божеством», яке випадково потурбував – це жертвоприношення-покута. Інший, хоча й кривавий тип жертвоприношення, знаходимо у казці «Дівчина-пташка» - хлопець відрубуює голову пташці і та перетворюється на дівчину.

Сюжет казки «Дівчина Маринка і царевич» містить згадку про інший тип жертвоприношень: батьки віддають щойно народжену доньку чорнокнижниці, яку зустрічають на роздоріжжі. У давні часи жертвоприношення дітей були широко розповсюджені, при цьому, дитину не завжди вбивали, її могли «передати у власність» божества. Наприклад, у книзі «История человеческих жертвоприношений» [6] зазначається, що індієць приносили у жертву богу рибулової сіті двох маленьких дівчаток, які ставали його «дру-

жинами» на рік, наступного року на роль «жертв» обирали інших дівчат. Схожий епізод є у казці «Про царенка Йвана і чортову дочку»: цар обіцяє чортові віддати, що дома є наймилішого, якщо той йому допоможе. Цим наймилішим виявляється новонароджений син, якому потім доводиться проходити через низку важких випробовувань.

На початку казки «Іван Голик і його брат», батько розсердився на сина і кинув його у море (жертвоприношення-втоплення широко практикувалося у багатьох народів), де хлопця проковтнула риба. Потім вона засинає на березі, мисливці розпорюють їй живота, з якого виходить Іван Голик. У цю мить він наче вдруге народжується. Про жертвоприношення-проковтування, як символічний ритуал смерті та ініціацію писав ще М.Еліаде [10].

У казці «Залізний вовк» царевич зустрічає вовка, віддає йому свого коня, після чого вовк допомагає царевичу. Цей епізод нагадує «задобрювання» тотемів, яким в жертву приносили не лише фрукти та зерно, а й тварин. Аналогічне жертвоприношення знаходимо у казці «Яйце-Райце». Чоловік забирає до себе орла, який просить його не вбивати, а відгодувати. Для цього чоловікові доводиться зарізати всю худобу, яку він має: двох корів та вола. Орел виростає і віддячує чоловіку.

Яскравим прикладом жертвоприношення є епізод з казки «Котигорошко» - герой відрізає собі литку і згодове величезній птиці, яка приносить його додому. Коли птиця дізнається про це – випльовує литку, мастить ногу мертвою та живою водою і нога стає здоровою, як і була.

У сюжетах китайських народних казок також знаходимо елементи жертвоприношень. Наприклад, у китайській казці «Парча» [11: 11] хлопець виймає собі два зуби і вставляє їх кам'яному коню, щоб той ожив. Важливо те, що в цій казці жертвоприношення є першим етапом на шляху ініціації.

Інші види жертвоприношення у китайській казці «Зла мачуха»: хлопець схиляється над колодязем і з його очей крапають сльози. Одного з дня колодязя починає йти дим і з нього вилітає маленька пташечка - в цьому випадку хлопець жертвує свої сльози, натомість, боги чують його німі молитви і повертають улюблену дружину в образі пташки. Але мачуха її вбиває. Друге жертвоприношення у цій казці відбувається тоді, коли хлопець оживляє померлу дружину. Сорока радить йому взяти струни цитри і опустити їх у колодязь, принести за раз сто відер води і вилити на розпечене вугілля.

У казці «Квіти таньхуа» дівчина кидає свій одяг у піч і дістає з неї нове, гарне вбрання. Епізод з жертвоприношенням одягу знаходимо у казці «Дівчина-пальма», коли лісовий брат знімає з поясу легку сукню смарагдового кольору і одягає її на пальму. Після цього пальма перетворилася на дівчину і вони щасливо зажили разом. У китайських чарівних казках відлуння людських жертвоприношень зустрічається дуже рідко, наприклад, в казці «Як хлопець кохану шукав». Хлопець вирушає на пошуки коханої, дорогою зустрічає побратима та дідуса, які згоджуються допомогти йому в пошуках. У лісі вони бачать дім та кам'яного лева біля нього, заходять туди і старенька бабуся, господиня дому, просить когось з хлопців лишитися і стати чоловіком її онуці. Побратим лишається, а коли головний герой та дідусь виходять, то бачать, що будинок зник, а лише кам'яний лев роздирає побратима на шматки. Це жертвоприношення є своєрідною платою за проходження лісом.

Друга казка, в якій описано людське жертвоприношення - «Наречений-змій». Чоловік пішов рубати золоті квіти змія і впустив у його нору сокиру, змія погодився віддати її

за умови, якщо одна з чоловікових дочок піде за нього заміж. Молодша дочка погодилася і чоловік обміняв її на сокиру.

Порівнявши сюжети чарівних казок Китаю та України бачимо, що збереглося чимало епізодів, пов'язаних з жертвоприношеннями, проте, вони різняться за своїм характером. В українських казках частіше зустрічаються епізоди кривавих жертвоприношень, у китайських, навпаки, в жертву частіше приносяться одяг, різноманітні речі. Для того, щоб пояснити цю розбіжність потрібно детально аналізувати трансформації китайських та українських обрядів жертвоприношення протягом століть. Проте, А.Маслов [12: 64-70] писав, що спроба перетворити ритуал на державний культ, врешті-решт призвела до знищення містики у давньому Китаї. Колапс проявився у тому, що до початку епох Цинь-Хань, до III-II ст. до н.е., забули найважливіші ритуали «годування духів» та жертвоприношення, на яких базувалася сакральна комунікація між людиною та потойбічним світом. Водночас, у книзі Рыбакова Б.А. «Язычество древней Руси» [13] зазначено, що язичництво не здавало своїх позицій на території Русі до XIII століття, отже, традиція кривавих жертвоприношень має на території України набагато довшу історію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чалдини Р. Психология влияния. 4-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2001.
2. Токарев С.А. О жертвоприношениях – Этнографическое обозрение, 1999, № 5.
3. Мосс М. Очерк о природе и функции жертвоприношения // М. Мосс Социальные функции священного / пер. с фр. – СПб.: Евразия, 2000.
4. Вебер М. Социология религии (типы религиозных сообществ). – Работы М. Вебера по социологии религии и культуры. Вып.2. М.: ИНИОН, 1991.
5. Социосфера. - № 4. – 2010 Электронный ресурс; 10. 11. Українські народні казки. – 2-е вид. – К., 1988.
6. Ивик О. История человеческих жертвоприношений - М., - 2010; 3. Китайские сказки. – Красноярск, 1959.
7. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки – Л.,1986;
8. Українські народні казки. – 2-е вид. – К., 1988.
9. Фрезер Д.Д. Золотая ветвь. Исследование магии и религии - М.: Политиздат, 1980.
10. Эллиаде М. Тайные общества. Обряды инициации и посвящения. - СПб: Университетская книга, 1999.
11. Китайские сказки. – Красноярск, 1959.
12. Маслов А.А. Китай: колокольца в пыли. Странствия мага и интеллектуала. - М.: Алетейя, 2003.
13. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Рецензенты: В.П.Даркевич, С.А.Плетнева, М.: «Наука», 1987.